

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámí ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhitek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

HARCOK AZ ORSZÁG KÖZEPÉN

Zsoldos Attila

A királyi hatalom kizárólagosságának visszaállításáért a 13–14. század fordulója körüli évtizedekben folytatott küzdelmek jellemző színtere nem az „ország közepe” (*medium regni*) volt,¹ a harcok többnyire a Magyar Királyság peremterületein folytak, ami nem szorul magyarázatra, hiszen az oligarchikus magántartományok ezen országrészekben jöttek létre, s ugyanezen vidékek adtak otthont azoknak a kisebb hatalmasságoknak, akik a valóban jelentős politikai és katonai erővel rendelkező oligarchák árnyékában próbálkoztak meg azok példájának követésével. Egyetlen számottevő kivételként – az inkább az utóbbiak közé sorolható – Csák nembéli Márk fia István és fiai területe említhető meg, mely javarészt Fejér megye északnyugati és Veszprém keleti részeire, azaz a *medium regni* nyugati határvidékére terjedt ki.

A harcok az ország közepét sem kerülték el teljesen a 14. század elején: túlnyomórészt a régió északi határán fekvő esztergomi és visegrádi várak, valamint a II. András korától kezdődően az uralkodó kormányzati központjaként – és leggyakoribb lakhelyeként – szolgáló Óbuda szerepét bő másfél évtizedre átvevő Buda birtoklásáért folytak. A jobban védhető budai várba még III. András király költözött fel Óbudáról minden bizonnyal 1298 táján,² s ugyanitt rendezkedett be a halála után László néven magyar királlyá koronázott cseh trónörökös, Vencel is: a Stájer rímes krónika szerzőjének értesülése szerint a *Kammerhofban*, ahol a – vélhetően III. András által is használt – „királyi lakrész” volt.³ Aligha lesz véletlen, hogy a már Vencel-László előtt megkoronázott⁴ I. Károly első nagyobb szabású katonai vállalkozása éppen a Buda elfoglalására tett kísérlet volt 1302 kora őszen. Károly seregében – mások mellett – ott találjuk az említett Márk fia Istvánt,⁵ valamint rokonait (*cognati*), Bana nembéli⁶ Cseszneki Jakab fiait,⁷ míg veje (*gener*), Rátót nembéli⁸ Roland fia Roland Fejér megyében pusztította Vencel-László híveinek birtokait.⁹

Márk fia István szűkebb rokonságát Wertner Mór még a Csák nemzetség Hont és Esztergom megyében honos ágaként azonosította,¹⁰ Karácsonyi János azonban helytálló érvekkel igazolta, hogy István apja, Márk valójában Csák nembéli (I.) Máté fia volt, azaz a nemzetségnek éppúgy a „trencsényi”-ként számontartott ágához tartozott, mint unokafivére, Péter fia (III.) Máté, az északnyugati országrészt hatalma alá kényszerítő oligarcha.¹¹ Márk fia István a budai ostrom idején az Anjou-párt régi hívének számított már. A magyar krónikás név szerint nem említi ugyan azon előkelők között, akik – vélhetően 1299-ben – VIII. Bonifác pápához fordultak, hogy adjon III. András helyett más királyt az országnak,¹² ő is tagja lehetett azonban a csoportnak, hiszen egy 1300. február 10-ére keltezhető nápolyi feljegyzésben ott találjuk Csák Máté és fivére, Csák – valamint mások –

A szerző történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete kutatóprofesszora (zsoldos.attila@abtk.hu).

¹ A fogalomra lásd KUMOROVITZ 1971, 7–53.

² SPEKNER 2015, 78–79.

³ *Ottokars Österreichische Reimchronik* 80254–80257 (MGH Dt. Chron. V/2. 1053); *Stájer rímes krónika* 294, vö. még 1301. szept. 26.: CD VIII/1. 67–69.

⁴ ZSOLDOS 2009a, 405–413.

⁵ 1302. szept. 26.: MNL OL DL 86 892.

⁶ WERTNER 1904, 29–35; ENGEL 2001 (Bana nem 1. tábla).

⁷ 1303. s. d.: *Csáky oklt.* I/1. 32–33.

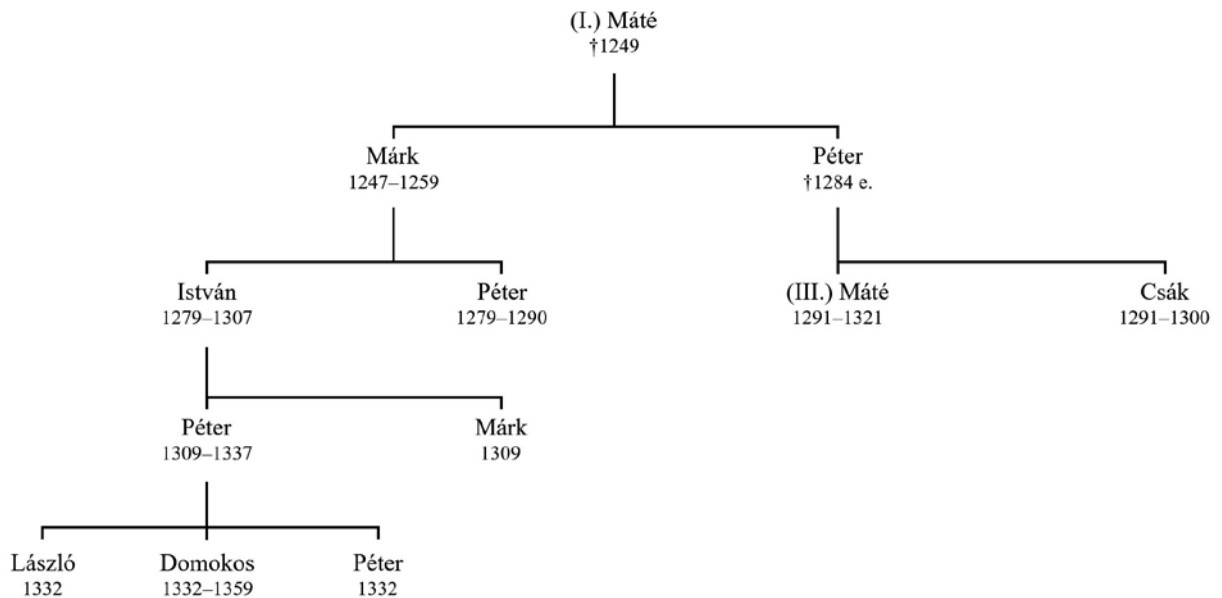
⁸ ENGEL 2001 (Rátót nem 7. tábla: Jolsvai).

⁹ 1302. s. d.: AO I. 41–43.

¹⁰ WERTNER 1896, 136–139.

¹¹ KARÁCSONYI 1995, 339–340.

¹² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 186 (SRH I. 477).

1. ábra. A Csák nemzetség trencsényi ága. (ENGEL 2001 nyomán; vázlat, melyben a rokonságnak csak a tanulmányban megemlített tagjai szerepelnek)

Fig. 1. The Trencsén branch of the Csák kindred (*genus*). (After ENGEL 2001; the outline features only those members of the kinship group who are mentioned in the study)

mellett Márk fia István nevét is a krónikában megemlítették.¹³ A Csák Máté és III. András király között az 1290-es évek végén kirobbant fegyveres összecsapásokban¹⁴ mindenesetre Márk fia István unokafivére oldalán harcolt,¹⁵ aligha függetlenül kettejük azonos politikai pártállásától. Érthető tehát, hogy Márk fia Istvánt 1304 nyarának végén is azon világi előkelők között sorolják fel, akik Pozsonyban esküt tettek az I. Károly és Rudolf osztrák herceg között létrejött szövetség megtartása mellett,¹⁶ s a legkevésbé sem lenne meglepő, ha ott harcolt volna I. Károly csehországi hadjárataiban, bár nincs olyan forrás a birtokunkban, ami ezt a feltételezést igazolhatná (1. ábra).¹⁷

Vencel-Lászlót még az említett csehországi hadjárat előtt visszavitte Prágába apja, II. Vencel cseh király, aki nem hagyta hátra a Szent Koronát sem.¹⁸ A Stájer rímes krónika szerzője úgy értesült, hogy távozása előtt II. Vencel az ország kormányzásával Héder nembéli Kőszegi Henrik fia Ivánt bízta meg,¹⁹ aki azonmód rá is tette a kezét Esztergom várára, ez alkalommal már másodízben. Először 1301-ben foglalta el az érseki székhelyet, akkor azonban átadta Vencel-László királynak;²⁰ az utóbb megfogalmazott vádak szerint tekintélyes summáért.²¹ Iván esztergomi uralma azonban rövid életű volt: 1306 nyarának elején I. Károly csapatai elfoglalták tőle a várat és a várost.²²

¹³ 1300. febr. 10.: CDCr VII. 367.

¹⁴ SZŰCS 1993, 331–332, 342–343; LENKEY – ZSOLDOS 2003, 200–203 (a vonatkozó rész Zsoldos A. munkája).

¹⁵ 1300. okt. 1.: HO VI. 462.

¹⁶ 1304. aug. 24.: CD VIII/1. 160–161.

¹⁷ RUDOLF 2023, 548–551, 694.

¹⁸ Minderre lásd SKORKA 2018, 101–104.

¹⁹ Ottokars Österreichische Reimchronik 83823–83827 (MGH Dt. Chron. V/2. 1095); Stájer rímes krónika 316.

²⁰ (1301.) okt. 18.: Sopron vm. oklt. I. 53 (tévesen IV. László okleveleként vö. IFJ. SZABÓ 1916, 42); vö. 1302. jan. 9.: Sopron vm. oklt. I. 62–63.

²¹ 1305. júl. 31.: MES II. 556.

²² 1306. jún. 23.: Zichy okmt. I. 112–113; 1306. júl. 13.: RDES I. 191; 1307. s. d.: CD VIII/5. 31–33; 1308. szept. 7.: MNL OL DL 1173; 1323. aug. 30.: MNL OL DL 99 897.

Némileg meglepő, hogy Visegrád váráról szó sem esik ezen eseményekkel kapcsolatosan forrásainkban. Egyedül egy – állítólag 1305 elejéről származó, s csak újkori kivonatokból ismert – oklevéltöredék tájékoztat arról, hogy az egyházuk ügyeiben az 1304 novemberének elején már elhunytként említett²³ Mihály esztergomi érseknél járt szekszárdi apátot és társait, amikor hazafelé tartottak, a Visegrádot a kezükön tartó csehek megtámadták és jó ideig fogságban tartották.²⁴ A történet egyáltalán nem hihetetlen – más adatokkal is rendelkezünk a csehek erőszakos cselekedeteiről²⁵ –, az eset mindazonáltal csak 1304 nyarának vége, II. Vencel cseh, és fia, Vencel-László magyar király távozása előtt történhetett, mégpedig jóval előbb, ha valóban hosszabb ideig tartott az apát és szerzetestársai fogsága. A csehek elvonulását követően Visegrád várát Kőszegi Iván minden bizonnyal szintén megszállta, az ugyanakkor nehezen hihető, hogy legkésőbb az Esztergomból való kiverésével közel azonos időben ne lett volna kénytelen azt is feladni.

Ugyancsak 1306-ban került sor arra, hogy a zólyomi ispánságot uralma alatt tartó Doncs mester ellen vonuljon Károly. A hadjáratra vonatkozó forrásunk tanúsága szerint I. Károly elfoglalta Doncs várainak egy részét, s a harcok egyetlen ismert résztvevője történetesen Csák Máté egyik, a király oldalán harcoló vezető familiárisa.²⁶ A trencsényi oligarcha és I. Károly együttműködése már a cseh hadjárat idején kialakult, igaz, némi távolságtartás jellemezte kapcsolatukat, hiszen Máté önállóan tárgyalt az osztrák herceggel, s a magyar királytól függetlenül ígért neki katonai támogatást.²⁷ A Doncs elleni támadás már közös akció volt, s némi alapot szolgáltat annak feltételezéséhez, hogy Máté csapatai akkor is támogatták I. Károlyt, amikor a király Kőszegi Iván ellen fordult. (Az Esztergom ostromát elsőként említő és a zólyomi akcióról tudósító okleveleket alig néhány napos különbséggel keltezték,²⁸ így a két esemény sorrendje nem állapítható meg egyértelműen. Csák Máté érintettsége miatt azonban indokoltnak tűnik a feltételezés: előbb került sor a zólyomi hadjáratra, s utóbb Esztergom bevételére.) Még az sem tűnik észszerűtlen gondolatnak, hogy míg I. Károly csapatai Esztergomot ostromolták, Csák Máté Visegrádot vette be; ez mindenesetre megmagyarázná, hogy a király oklevelei miért hallgatnak Visegrád sorsáról. Ezen szolgálatok fejében adta I. Károly Csák Máténak – az iménti feltételezésből következően: elfogadván a kialakult helyzetet – Visegrád várát, s a korábbiakban ezzel kapcsolatosan felhozott érvek²⁹ azzal egészíthetők ki: a trencsényi nagyúr mindjárt hozzá is látott, hogy a maga módján gondoskodjék új szerzeményéről. 1310 októberének elején ugyanis a szentendrei főesperes a veszprémi egyház nevében oklevélbe foglaltatta azon tiltakozást az esztergomi káptalannal, mely szerint Csák Máté familiárisai a veszprémi egyházmegye Bajon falvában öt éve erőszakkal lefoglalják a bortizedet és az állattized negyedét.³⁰ Az említett „öt év” az őszi időpont miatt éppen 1306-ra talál, az elvesztett javak pedig szerfelett kapóra jöhettek Visegrád őrségének ellátásában. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Bajon Esztergom megyének a Duna jobb partjára eső felében feküdt,³¹ az eset tehát pontosan megfelel annak a helyzetnek, mely azt követően állt elő, hogy Csák Máté hídfőállást szerzett a mai Dunántúl területén. A következő évben aztán, 1307-ben, I. Károly Budát,³² Máté pedig – Komáromi Pál³³ halálát követően – Komáromot szerezte meg,³⁴ tovább erősítve hatalma

²³ 1304. nov. 1.: MES II. 544.

²⁴ 1305. febr. 5.: MES II. 552.

²⁵ (1303. jún. 3. u.): MES II. 520–521; 1304. nov. 1.: MES II. 544–545.

²⁶ 1306. jún. 27.: HO I. 101–102; vö. PÓR 1890, 224–227; KRISTÓ 1973, 70 és 123–124; KÁDÁR 2017, 127–129.

²⁷ *Ottokars Österreichische Reimchronik* 84210–84214 (MGH Dt. Chron. V/2. 1095); *Stájer rímes krónika* 321.

²⁸ 1306. jún. 23.: *Zichy okmt.* I. 112–113. és 1306. jún. 27.: HO I. 101–102.

²⁹ ZSOLDOS 2015, 471–472.

³⁰ 1310. okt. 4.: MNL OL DF 200 087, magyar nyelvű regesztáját lásd VeR 48. sz.

³¹ GYÖRFFY 1966–1998 II. 224–225.

³² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 193 (SRH I. 485); 1307. (jún. 1. u.): MNL OL DL 40 308; 1307. szept. 3.: AO I. 131–133.

³³ Személyére lásd KRISTÓ 1973, 119–120; TÓTH 2011, 40–42.

³⁴ 1307. aug. 14.: VMMS 83.

jelenlétét a Duna mentén. Ennek vetett véget 1317 nyarának végén és őszén I. Károly, amikor seregei előbb Visegrádot, majd Komáromot foglalták el az időközben „kedvelt hívé”-ből³⁵ „fő ellenségé”-vé³⁶ vált Csák Mátétól.³⁷

Mindezen események többé-kevésbé közismertek, alig van a korszaknak olyan részletesebb összefoglalása, amelyben ne kerülnének szóba. A rendelkezésünkre álló forrásanyag beszámol ugyanakkor egy további, jelentőségében Budához, Esztergomhoz vagy Visegrádhoz a legkevésbé sem mérhető, de mégiscsak a *medium regni* területén épült vár, Bajót sorsáról is; az alábbiakban ennek nyomon követésére teszünk kísérletet.

Az Esztergom megyei Bajót eredetileg Korlát fia Benedek birtoka volt.³⁸ Benedek a 13. század első negyedének emlékezetes szereplője: egyaránt szolgálta Imre királyt és II. Andrást, ám ez utóbbi egy 1221-ben kiadott okleveléből arról értesülünk, hogy a király száműzte és minden birtokától megfosztotta. Azt azonban, hogy mikor és mivel vonta a fejére II. András haragját, a király nem tartotta szükségesnek belefoglalni az okmány szövegébe, megteremtve ezzel a lehetőséget annak, hogy egymásnak ellentmondó történelmi rekonstrukciók kíséreljék meg felvázolni azt a képet, amelyben Benedek karrierje, száműzetésének időpontja és oka ellentmondásoktól mentesen rajzolódik ki.³⁹ Az említett 1221. évi oklevél II. András azon döntését foglalta írásba, melynek értelmében visszaadja Benedek feleségének, Totának azokat a birtokokat, amelyeket férje még 1202-ben kötött le a számára hitbér gyanánt: az említett Bajótot, valamint a Benedek által Imre királytól adományul elnyert Martont,⁴⁰ azaz az egykor Sopron megye területén feküdt későbbi Nagymartont. Tota egyike az Árpád-kor név szerint ismert udvarhölgyeinek: eredetileg Imre király felesége, Aragóniai Konstancia kíséretének tagjaként érkezett az országba, s utóbb II. András második hitvesét, Jolántát is szolgálta.⁴¹ Fivérei, Simon és Bertrand idővel követték új hazájába, s a távoli országból érkező család története felkeltette a 13. század második felében tevékenykedő magyar történetírók érdeklődését: mind az V. István-kori krónikás, mind Kézai Simon részletesen foglalkozott azzal, olykor képzelőerővel hidalva át az ismeretek hézagait.⁴² Tota 1221 után eltűnik forrásainkból, javait pedig fivérei örökölték. 1230-ban már azok egyike, Simon pereskedett Nagymartonért,⁴³ s Bajót szintén Tota fivérei kezére kerülhetett, különben aligha fordulhatott volna elő, hogy másikat, Bertrاندot „bajóti Simon ispán fivére” (*Bertrannus frater Symonis comitis de Bayoth*) megfogalmazást alkalmazva nevezze meg IV. Béla egyik oklevelé.⁴⁴ Bertrand fiúörökös nélkül hunyt el valamikor 1276 után,⁴⁵ Simon két fiától, Simontól és Mihálytól azonban terebélyes rokonság származott le. A Bajótiak (Nagymartoniak) jól ismert történetének⁴⁶ jellemző vonása a kétlakiság: fenntartották jelenlétüket az ország közepén is,⁴⁷ birtokszerző törekvéseik igazi színtere azonban a Nyugat-Dunántúl volt, s vagyongyarapításuk eszköztárában a királyi

³⁵ Lásd pl. 1309. szept. 8.: MES II. 612.

³⁶ Lásd pl. 1317. szept. 30.: *Apponyi oklt.* I. 48.

³⁷ ENGEL 1988, 119–120; KRISTÓ 2003, 332–333.

³⁸ 1202. s. d.: UB I. 39–40.

³⁹ Korlát fia Benedek személyére legutóbb lásd ZSOLDOS 2022, 216–217, 390–393; MOLNÁR 2023, 252–257.

⁴⁰ 1221. s. d.: UB I. 81; vö. 1202. s. d.: UB I. 39–40.

⁴¹ ZSOLDOS 2005, 106–107.

⁴² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 52 (SRH I. 302–303) és *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*, c. 91 (SRH I. 190–191).

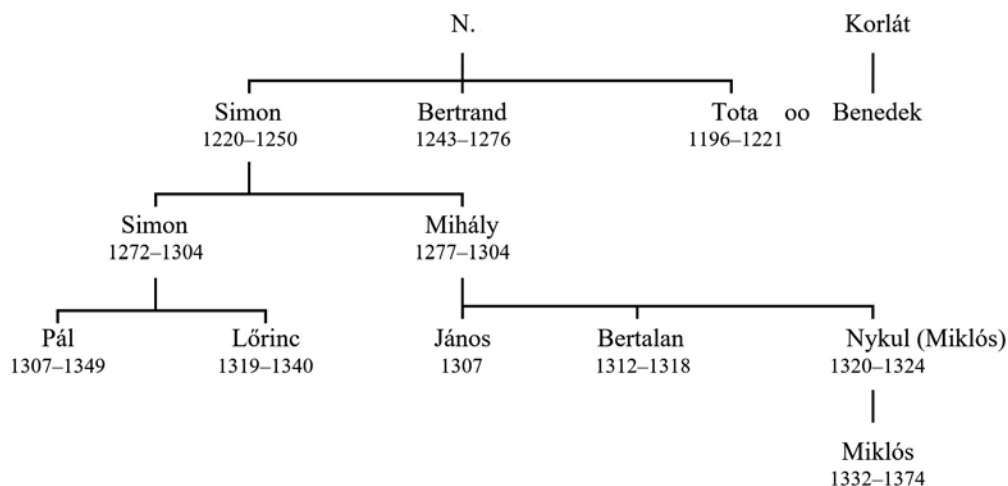
⁴³ 1230. s. d.: UB I. 122.

⁴⁴ 1244. okt. 31.: CDCr IV. 253, a szöveget az oklevél 1356. évi átírása tartotta fent (MNL OL DL 222), ennek alapján javítottam a közlés hibáit.

⁴⁵ (1276.) júl. 17.: UB II. 89; vö. ENGEL 2001 (Fraknoi [Nagymartoni, Gróf]).

⁴⁶ WERTNER 1889; PÓR 1889, 57–70; ZSOLDOS 2009b, 177–187.

⁴⁷ 1265. s. d.: MES I. 531; 1277. nov. 10.: MES II. 76; 1307. ápr. 27.: AO I. 124–125.

2. ábra. A Nagymartoni (Bajóti) rokonság. (ENGEL 2001 nyomán; vázlat, melyben a rokonságnak csak a tanulmányban megemlített tagjai szerepelnek)

Fig. 2. The Nagymartoni (Bajóti) family's kinship. (After ENGEL 2001; the outline features only those members of the kinship group who are mentioned in the study)

adomány, a vásárlás, a birtokcsere és a zálogbavétel egyaránt szerephez jutott.⁴⁸ Minden bizonnyal a kétlakiségben kereshető annak magyarázata, hogy a 13. század második felében Nagymartonban és Bajóton egyaránt várat építettek; az előbbit valamikor 1265 és 1289 között,⁴⁹ az utóbbit legkésőbb 1272 táján.⁵⁰ A várakkal azonban nem volt szerencsésük, mivel mindkettő viszonylag gyorsan romlásra jutott (2. ábra).

A Stájer rímes krónika hosszasan ecseteli, miként ostromolta meg Albert osztrák herceg 1289. évi hadjárata első szakaszában Nagymartont, miként indultak a Kőszegi fivérek a vár felmentésére, hogy aztán, kudarcot vallva, sorsára hagyják azt, s miként kényszerült így a család második magyarországi nemzedékéhez tartozó Simon és Mihály feladni az erősséget.⁵¹ 1291-ben aztán ott találjuk mindkettejüket III. András ausztriai hadjáratának résztvevői között.⁵² A háborút lezáró békeszerződés értelmében az osztrák határon fekvő, magánkézben lévő magyar várat le kellett rombolni,⁵³ s egy 1294-ben kiállított oklevélből arról értesülünk, hogy Nagymarton esetében a rendelkezést végre is hajtották; Simont és Mihályt III. András csupán azzal kárpótolta, hogy megerősítette őket azon birtokban, amelyet még II. András adományozott apjuknak.⁵⁴

Bajót vára teljesen más körülmények közepette dőlt romba. Az eseményről első ízben I. Károly egy 1317 októberében kiállított oklevelében olvashatunk,⁵⁵ másfél évtizeddel később

⁴⁸ 1223. s. d.: UB I. 91–92; 1232. s. d.: UB I. 140; 1243. jan. 24.: CDES II. 80–81; (1278.) aug. 23.: UB II. 116; 1287. dec. 1.: UB II. 205–206; 1288. nov. 6.: UB II. 212; 1298. febr. 17.: UB II. 313–314; 1298. nov. 2.: UB II. 318; 1299. s. d.: UB II. 329; 1301. okt. 17.: UB III. 4–5; 1304. ápr. 12.: UB III. 19–20; 1312. jan. 25.: UB III. 54–55; 1314. márc. 13.: UB III. 74. stb.

⁴⁹ FÜGEDI 1977, 103, 169.

⁵⁰ GYÖRFFY 1966–1998, II. 225. A vár csekély maradványai ma is azonosíthatók a falu középkori eredetű temploma mellett, lásd MRT 5 45 (2/3. tétel); vö. ZOLNAY 1956, 277–279.

⁵¹ Ottokars Österreichische Reimchronik 29841–30294 (MGH Dt. Chron. V/1. 393–398); Stájer rímes krónika 201–205.

⁵² 1294. júl. 20.: UB II. 293–294; a hadjáratra összefoglalóan lásd WERTNER 1916, 349–386; RUDOLF 2023, 460–469.

⁵³ 1291. aug. 28.: UB II. 251–253.

⁵⁴ 1294. júl. 20.: UB II. 293–294; vö. 1223. s. d.: UB I. 91–92.

⁵⁵ 1317. okt. 19.: MES II. 736–738.

aztán egy újabb oklevélben bukkan fel a történet,⁵⁶ s ez utóbbi lényeges elemekben különbözik az előzőtől. Az 1317. évi változat arról számol be, hogy Csák Máté egyik familiárisa, bizonyos Pázmány fia István fia Pető részt vett I. Károly Bajót nevű várának elfoglalásában (*in occupacione castris nostri Boyoth*), s ezért a király megfosztja minden birtokától, melyek közül hármat meg is nevez, mégpedig a Komárom megyei Léket,⁵⁷ Gyorokot és Szelecsént, melyeket Tamás esztergomi érseknek adományoz, mégpedig *personalis* adományként,⁵⁸ azaz a főpap személyének, s nem általa egyházának. Gyorok és a Szelőce néven is emlegetett Szelecsén valójában Nyitra megyében feküdt,⁵⁹ de ennek, szempontunkból, nincs különösebb jelentősége. Az már inkább felkeltheti figyelmünket, hogy az oklevél Pázmány fia István fia Petőt örökös nélkül meghalt személyként említi, amiből nagy biztonsággal lehet arra következtetni, hogy az elbeszélte eset, Bajót elfoglalása tudniillik, aligha történhetett közvetlenül az oklevél kiállítására előtt – emlékeztetőül: 1317. október 19-én kelt az oklevél –, indokolt korábbi, akár jóval korábbi időponttal számolni.

S valóban, a már említett másik, 1332. évi oklevél,⁶⁰ amint azt látni fogjuk, egyértelmű támpontot kínál a történetek idejének meghatározásához. Az okmány egy I. Károly király kancelláriája által írásba foglalt egyezség, melyet – a fivérét, Lőrinc zarándi ispánt, valamint unokafivérét, Nykul (azaz Miklós) fia Miklóst is képviselő – Nagymartoni Pál országbíró kötött Csák nembéli Márk fia István fia Péterrel (aki pedig fiai, László, Domokos és Péter nevében is eljár). A király előtt kötött egyezség lényege röviden abban foglalható össze: Nagymartoni Pál felhagy azzal, hogy az igazát keresse mindazon, hosszasan sorolt sérelmeiért, amelyeket István fia Péter vagy az apja követtek el ellene – ezek között említi meg Bajót nevű vára lerombolását (*dilapidacio et destructio castris sui Boyoth*) –, viszonzásképpen pedig István fia Péter lemond a Sopron megyei Kabold várában meglévő valamennyi jogáról a Nagymartoniak javára, és átadja nekik a néhai László király azon kiváltságlevelét, amelynek erejénél fogva az említett jogok megilletik őt és örököseit.

A történetben így módon felbukkanó Kabold várára István fia Péter valóban jogot formálhatott, miközben a Nagymartoniak maguk is rendelkeztek olyan királyi oklevéllel, melynek alapján sajátjuknak tudhatták a várat. A történet akkor kezdődik – ez alkalommal Kabold fordulatokban gazdag sorsának csak az 1332-ben kötött egyezség előzményeihez tartozó részleteit felidézve –, amikor 1280-ban IV. László király a soproni ispánsághoz tartozó Kabold várát Csák nembéli Márk fia István bakonyi ispánnak, valamint fivérének, Péternek adományozta,⁶¹ az 1332. évi egyezséget megkötő Péter apjának tehát, valamint a forrásainkból 1290 után eltűnő – minden bizonnyal örökösök hátrahagyása nélkül elhunyt – nagybátyjának.⁶² 1289-ben Kaboldot is elfoglalta Albert osztrák herceg,⁶³ aki az 1291. évi békeszerződésben ígéretet tett visszaadására,⁶⁴ ami meg is történt, ám nem a Csákok kapták vissza a várat, hanem III. András. Ennek háttérében leginkább az sejthető, hogy a király érvénytelennek tekintette IV. László adományát, s ezért kerülhetett be az 1291. évi béke szövegébe: „a soproni ispánsághoz tartozó Kabold várát [...] magától értetődően és teljesen vissza fogja kapni a király úr”,⁶⁵ azaz III. András, aki tehát 1291-ben királyi várnak tekintette Kaboldot. Ahhoz, hogy ezt megtehesse – 1290. évi törvénye rendelkezésének megfelelően⁶⁶ –

⁵⁶ 1332. máj. 15.: UB IV. 116–118.

⁵⁷ GYÖRFFY 1966–1998, III. 436.

⁵⁸ A fogalomra lásd ZSOLDOS 2005, 34.

⁵⁹ GYÖRFFY 1966–1998, IV. 394, 466–467.

⁶⁰ 1332. máj. 15.: UB IV. 116–118.

⁶¹ 1280. aug. 19.: UB II. 144.

⁶² Vö. ENGEL 2001 (Csák nem 6. Trencsényi ág 1. tábla).

⁶³ *Ottokars Österreichische Reimchronik* 30552–30602. (MGH Dt. Chron. V/1. 401–402.); *Stájer rímes krónika* 208.

⁶⁴ 1291. aug. 28.: UB II. 252.

⁶⁵ 1291. aug. 28.: [i]tem castrum Coboltstorph ad comitatum Suproniensem pertinens [...] restituantur domino regi simpliciter et de plano – UB II. 252, a csekély módosítással idézett magyar szöveg Süttő Szilárd fordítása, lásd KÖBLÖS – SÜTTŐ – SZENDE 2000, 92.

⁶⁶ 1290: cc. 7–8. (UGDS I. 173–174.).

elegendő volt úgy döntenie: IV. László meg nem érdemelten és igazságtalanul adományozta el annak idején a várat a Csákoknak. 1298-ban mindenesetre valóban III. András kezén volt Kabold; ekkor adományozta el bizonyos Lamperg (Lamberg) ispánnak,⁶⁷ akinek azonosítása találgatásokra ad okot a történetírásban.⁶⁸ Lamperg talán III. András szolgálatában álló ausztriai személy lehetett: a király az Albert herceghez küldött követségekben szerzett érdemeit jutalmazta, s ugyanerre látszik utalni az adománylevél záradéka is, mely a magyarországi gyakorlatban szokatlannak számít.⁶⁹ Tény mindenesetre, hogy a Nagymartoniak Kaboldra vonatkozó adománylevele – mintegy felvéve a vár birtoklástörténetének az 1298. évi adományt követően elejtett fonálát – előadja, hogy Kaboldot az 1332-ben egyezséget kötő Nagymartoni Pál országbíró apja, Simon ispán vásárolta „a németektől” (*a Theotonicis*), de „a király hatalmas hűtlenei” idején elvették a Nagymartoniaktól az erösséget.⁷⁰ Kabold megvásárlásának időpontját illetően azok az adataink kínálnak támpontokat, melyek szerint 1307-ben már Simon fia, Nagymartoni Pál vásárol földet unokatestvérével, Mihály fia Jánossal együtt Bajót mellett,⁷¹ apáik viszont 1304 áprilisában bukkannak fel utolsó ízben forrásainkban,⁷² így az említett „németek” – talán az 1298. évi adományos Lamperg vagy utódai – a legnagyobb valószínűséggel a 14. század első éveiben adhatták el a várat Nagymartoni Simonnak. Az ugyanakkor, hogy kit vagy kiket takar a sejtelmes „a király hatalmas hűtlenei” kifejezés, pontosan meghatározható: Kőszegi Iván unokájáról, Gergely fia Andrásról van szó, akitől I. Károly oldalára átállt korábbi familiárisa, Köcski Sándor – egyébiránt Nagymartoni Pál sógora⁷³ – foglalta el Kaboldot a király számára.⁷⁴ Ez minden bizonnyal Kőszegi András 1319. évi lázadásának leverésekor történt,⁷⁵ amikor Nagymartoni Pál maga is I. Károly oldalán harcolt, s egyebek mellett ezen szolgálata jutalmaképpen kapta vissza ő és testvére, Lőrinc a királytól Kaboldot.⁷⁶ Így állt elő az a kényelmetlen helyzet, amelyben Csák nembéli Márk fia István fiai és a Nagymartoniak egyaránt a magukénak tudhatták Kabold várát: I. Károlyt ugyanis III. András IV. László 1280. évi adományát érvénytelenítő döntése – melynek forrásainkban egyébként sincs nyoma, s csak a fejleményekből következtethetünk egykori léteire – nyilvánvalóan semmire sem kötelezte.

Új szempontokat felvető forrásaink nyomon követése következtében, ahogy az már a hasonló esetekben gyakorta megesik, történetünk számai meglehetősen összekuszálódtak, ideje megpróbálkozni kibogozásukkal. Bajót vára minden kétséget kizáróan az Esztergom megyében „Bajótiak” néven számontartott, a Nyugat-Dunántúlon pedig „Martoniak”-ként, illetve „Nagymartoniak”-ként emlegetett rokonság birtokában volt. Arra, hogy 1317-ben I. Károly oklevelében mégis királyi várként tűnik fel, többféle magyarázat felmerülhet: az ok éppúgy lehet egyszerű tájékozatlanság, mint – s talán még inkább – az a megfontolás, hogy egy olyan vár, amelynek elfoglalásában tevékeny szerepet játszott az oklevél szövege szerint I. Károly által „hűtlen”-nek és „lázdó”-nak tekintett Csák Máté egyik familiárisa, csakis királyi vár lehetett,⁷⁷ hiszen éppen háború dúlt Károly és Máté között: az oklevelet 1317. október 19-i keltezéssel látták

⁶⁷ 1298. márc. 29.: UB II. 314.

⁶⁸ WERTNER 1915, 61; vö. azonban RUDOLF 2023, 504 (235. sz. jegyz.); ill. FÜGEDI 1977, 147.

⁶⁹ 1298. márc. 29.: hoc tamen specialiter declarato, quod si idem comes Lamberg et sui heredes nobis et nostris heredibus vel posteris debitam non servarent fidelitatem vel suos non impenderent, ut de iure tenentur famulatus, predictum castrum Kobold ab eodem comite Lamperg vel filiis suis nos et filii nostri liberam habebimus auferendi seu recipiendi facultatem – UB II. 314.

⁷⁰ 1319. jún. 18.: UB III. 121.

⁷¹ 1307. ápr. 27.: AO I. 124–125.

⁷² 1304. ápr. 12.: UB III. 19–20.

⁷³ 1328. febr. 20.: HO I. 155–158.

⁷⁴ 1325. dec. 4.: HO I. 140; 1327. dec. 10.: HO I. 151–152.

⁷⁵ ENGEL 1988, 126.

⁷⁶ 1319. jún. 18.: UB III. 121–122.

⁷⁷ Ugyan erre vall, hogy az oklevelben szó esik még királyi lovak elrablásáról (1317. okt. 19.: MES II. 737), ami azonban nem magától értetődően tartozik Bajót elfoglalásának történetéhez.

el,⁷⁸ s a király szeptember elejétől – egy rövid megszakítással – két hónapon keresztül Komárom alól keltezte okleveleit, Máté ellenében ostromolva a várat az időszak nagy részében.⁷⁹ Utaltam már arra, hogy Bajót várának elfoglalása 1317-nél korábban történhetett, miként arra is, hogy e tekintetben az 1332. évi Nagymartoni–Csák-egyezség kínál újabb támpontokat. Ez utóbbi okmány Bajót lerombolásáról, s nem elfoglalásáról tesz említést, Csák Máté (vagy familiárisa) helyett pedig félreérthetetlenül Csák nembéli Márk fia István és fiai az elkövetők. Márk fia István 1307 novemberének végén szerepel utoljára forrásainkban,⁸⁰ s nem sokkal később meg is halhatott, mivel I. Károly második koronázásán már fiai, Péter és Márk vettek részt,⁸¹ értelemszerűen a király híveiként. Bajót lerombolása tehát 1309 júniusának közepe előtt történt, mivel nincs okunk kétségbe vonni, hogy Márk fia István valóban részese volt annak (esetleg fiaival együtt). A közelebbi időpont meghatározását az teszi lehetővé, hogy Nagymartoni Pál 1307 áprilisában, amint az más összefüggésben szóba került már, egy földet vett meg Bajót mellett,⁸² ezt követően azonban másfél évtizeden át csak a Nyugat-Dunántúlon találkozunk vele. Észszerűnek látszik mindebből arra következtetni, hogy Bajót pusztulására 1307 áprilisa után és 1309 júniusa előtt került sor, talán az előbbihez közelebbi időpontban. Az 1317. évi oklevél Csák Máté familiárisát és Bajót elfoglalását említi, 1332-ben ellenben Csák nembéli Márk fiáról és unokáiról, valamint a vár lerombolásáról olvashatunk, ám az ellentmondás könnyen feloldható: a két Csák alkalmi együttműködéséről lehet szó, s miután elfoglalták várat, úgy tűnik, lerombolták.

Egyetlen kérdés maradt nyitva: miért történt mindez? A magától értetődőnek tűnő választ az elkövetők személye kínálja fel, hiszen nehéz lenne abban bármi szokatlant találni, hogy egy oligarcha elfoglal egy útjában lévő várat, majd lerombolja, ha azt látja hasznosnak a maga szempontjából, márpedig Csák Máté a 13–14. század fordulója körüli évtizedek alighanem leghatalmasabb oligarchája volt. Unokafivére, Márk fia István ugyan összehasonlíthatatlanul kisebb formátummal rendelkezett – hamisítvány az a III. András nevében kiállított oklevél, melynek szövege szerint a király állítólag országa „igen erős zsarnoka”-ként (*fortissimus tyrannus regni nostri*) jellemezte volna⁸³ –, adataink mégsem hagynak kétséget afelől, hogy neki sem okozott álmatlan éjszakákat, ha erőszakhoz kellett nyúlania akarata érvényesítése érdekében.⁸⁴

A kérdésre valamivel összetettebb válasz is adható azonban. Az imént megemlített motívumok megtarthatók, a kép mégis árnyaltabb lesz, ha azt a körülményt szintén figyelembe vesszük, hogy a Nagymartoniak Bajót pusztulása idején – s azt követően is még egy ideig – Kőszegi Iván, majd unokája és utóda, Gergely fia András familiárisai voltak. Az az oklevél, mely már 1285-re vonatkozóan Kőszegi Iván fivére, Miklós vezető familiárisai között szerepelteti Nagymartoni Pál apját és nagybátyját, martoni Simon és Mihály ispánokat, hamisítvány ugyan,⁸⁵ és nem perdöntő az sem, hogy ugyanők 1289-ben, Albert osztrák herceg hadjárata idején, amint arról szó esett, a Kőszegiektől remélték ostromolt nagymartoni váruk felmentését. Az már inkább eldönti a kérdést, hogy a Kőszegi András által a magáénak tudott Sopron megyében Nagymartoni Pál és egyik unokatestvére, Mihály fia Bertalan önkényesen lefoglalták a soproni ispánsághoz tartozó egyik vámot, ami aligha történhetett meg Gergely fia András jóváhagyása nélkül. Még beszédesebb, hogy erről abból a levélből értesülünk, melyet I. Károly frissen kinevezett soproni ispánja intézett „atyafiához és igen kedves barátjához Henrik fia János ispánhoz”, tőle várva segítséget ahhoz, hogy

⁷⁸ 1317. okt. 19.: MES II. 736–738.

⁷⁹ ENGEL 1988, 119–120, 138; SPEKNER 2015, 145.

⁸⁰ 1307. nov. 21.: MES II. 579–580.

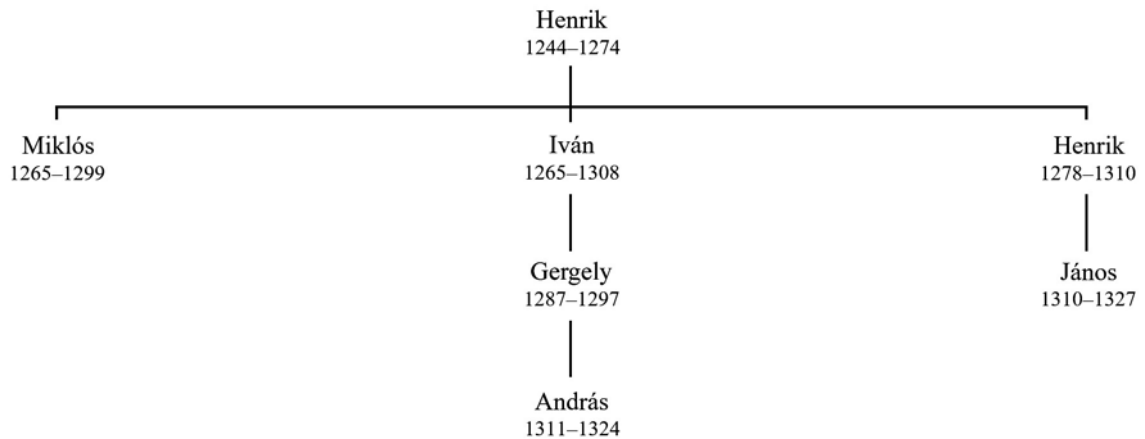
⁸¹ 1309. jún. 15.: *Acta Gentilis* 305.

⁸² 1307. ápr. 27.: AO I. 124–125.

⁸³ 1295. jan. 13.: ÁÚO XII. 566; vö. RA 4005. sz.

⁸⁴ 1301. ápr. 9.: AO I. 9; 1304. ápr. 17.: RDES I. 146–147; 1304. máj. 30.: *Zala vm. oklt.* I. 122–125; 1307. nov. 21.: MES II. 579–580.

⁸⁵ 1285. jún. 16.: UB II. 191–192; vö. SZENTPÉTERY 1916, 41–47; RP 222. sz.

3. ábra. A Héder nembéli Kőszegiek. (ENGEL 2001 nyomán; vázlat, melyben a rokonságnak csak a tanulmányban megemlített tagjai szerepelnek)

Fig. 3. The Kőszegi of the Héder kindred (*genus*). (After ENGEL 2001; the outline features only those members of the kinship group who are mentioned in the study)

az említett vámot visszakapja és Gergely fia András ellene irányuló fenyegetései is megszűnjenek.⁸⁶ Az említett Henrik fia János nagy biztonsággal azonosítható Kőszegi Iván fivérének, Henriknek a fiával, Jánossal, s ha az ő befolyásától remélte Pottendorfi Rudolf egyrészt Gergely fia András okozta gondjai enyhítését, másrészt a vám visszaszerzését, az nem jelenthet mást, minthogy a bepanaszolt Nagymartoniak András familiárisai voltak, legalábbis akkor még, amikor a vámrátették a kezüket. Időközben azonban I. Károly oldalára álltak,⁸⁷ s ezért kérte azt a soproni ispán Kőszegi Jánostól: bírja rá a királyt, hogy adjon parancsot a Nagymartoniaknak a vám visszaadására. A levél írása idején, úgy látszik, Pottendorfi Rudolf még nem értesült arról, hogy I. Károly és Henrik fia János között újabb háborúság tört ki (3. ábra).⁸⁸

Mindezek figyelembevételével a Bajót ellen Csák Máté és Márk fia István által valamikor 1307–1308 táján intézett támadás aligha tartható másnak, mint Esztergom (és Visegrád) 1306. évi elfoglalását követő akciónak, amelynek célja Kőszegi Iván familiárisainak, a Bajótiaknak (Nagymartoniaknak) a kiszorítása volt az ország közepéről, minden bizonnyal I. Károly tudtával és helyeslésével. A Bajót pusztulásáról tudósító oklevelek kiadása idején azonban már más volt a helyzet: 1317-ben Csák Máté a király fő ellenségének számított, 1332-ben pedig Nagymartoni Pál hűségese országbírája volt évek óta, s az efféle fordulatok időről-időre átforgalmazzák egy-egy eseménynek az emlékezetben őrzött képét.

IRODALOM

- Acta Gentilis* *Acta legationis cardinalis Gentilis, 1307–1311. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus secundus. Budapestini 2000².*
- AO *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII. Szerk.: Nagy Imre – Nagy Gyula. Budapest 1878–1920.*

⁸⁶ (1317.) nov. 26.: *Sopron vm. oklt.* I. 79–81.

⁸⁷ 1319. jún. 18.: UB III. 121–122.

⁸⁸ Vö. pl. 1317. dec. 20.: CDCr VIII. 439–442. (1316. dec. 20-i kelettel).

- Apponyi oklt. *A Pécz nemzetség apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241–1526.* Szerk.: Kammerer Ernő. Budapest 1906.
- ÁÚO *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII.* Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky in SRH I. 217–505.
- CD *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844.
- CDES *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II.* Ed.: Marsina, Richard. Bratislavae 1971–1987.
- CDCr *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV.* Collegit et digessit T[adija] Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934.
- Csáky oklt. *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I/1–2.* Szerk.: Bártfai Szabó László. Budapest 1919.
- ENGEL 1988 ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323) (La réunification de la Hongrie. Les luttes Charles Ier contre les oligarques, 1310–1323). *Századok* 122 (1988) 89–146.
- ENGEL 2001 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Secular Archontology of Hungary 1301–1457).* Magyar Középkori Adattár CD-ROM. Budapest 2001.
- FÜGEDI 1977 FÜGEDI Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82. Budapest 1977.
- GYÖRFFY 1966–1998 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae² I–IV.* Budapest 1966–1998.
- HO *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII.* Kiadják: Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr – Budapest 1865–1891.
- KARÁCSONYI 1995 KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest 1995².
- KÁDÁR 2017 KÁDÁR Tamás: Harcban a koronáért. (II.) I. Károly (Róbert) király uralkodásának 1306–1310 közötti szakasza. In: *Történeti Tanulmányok XXV.* Szerk.: Miru György – Novák Ádám – Bacsa Balázs Antal. Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica LXIX. Debrecen 2017, 126–192.
- KÖBLÖS – SÜTTŐ – SZENDE 2000 KÖBLÖS József – SÜTTŐ Szilárd – SZENDE Katalin: *Magyar békeszerződések 1000–1526.* Pápa 2000.
- KRISTÓ 1973 KRISTÓ Gyula: *Csák Máté tartományúri hatalma.* Budapest 1973.
- KRISTÓ 2003 KRISTÓ Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323) (The struggles of Charles I against the oligarchs, 1310–1323). *Századok* 137 (2003) 297–347.

- KUMOROVITZ 1971 KUMOROVITZ Lajos Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei (Die Anfänge des Hauptstadtwerdens von Buda [und Pest]). *Tanulmányok Budapest Múltjából* 18. Szerk.: Tarjányi Sándor. Budapest Várostartörténeti Monográfiái XXVII. Budapest 1971, 7–53.
- LENKEY – ZSOLDOS 2003 LENKEY Zoltán – ZSOLDOS Attila: *Szent István és III. András. Párhuzamos életrajzok*. Budapest 2003.
- MES *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedús, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii – Budapestini 1999.
- MGH Dt. CHRON. *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*.
- MNL OL DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MNL OL DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- MOLNÁR 2023 MOLNÁR Péter: *Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytana”. Egy elképzelés vélt és valós külföldi forrásai, hazai fogalmi háttere és politikai közege*. Arpadiana XII. Budapest 2023.
- MRT 5 HORVÁTH István – H. KELEMEN Márta – TORMA István: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Magyarország régészeti topográfiája 5. Budapest 1979.
- Ottokars Österreichische Reimchronik* *Ottokars Österreichische Reimchronik*. Ed.: Josephus Seemüller. MGH Dt. Chron. V/1–2. Hannoverae 1890–1893.
- PÓR 1889 PÓR Antal: A Nagy-Martoniak. *Turul* 7 (1889) 57–70.
- PÓR 1890 PÓR Antal: Bogár István és Bogárfia Márton. *Századok* 24 (1890) 217–230.
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* I/1–II/4. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987.
- RDES *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislaviae 1980–1987.
- RP *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Szerk.: Szócs Tibor. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 51. Budapest 2012.
- RUDOLF 2023 RUDOLF Veronika: *Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között*. Arpadiana XV. Budapest 2023.
- Simonis de Keza Gesta Hungarorum* *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky in SRH I. 131–194.

- SKORKA 2018 SKORKA Renáta: A Szent Korona kalandos körutazása az interregnum éveiben (1301–1310) (The adventurous trip of the holy crown around the realm in the years of the interregnum [1301–1310]). In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Szerk.: Pálffy Géza. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Budapest 2018, 91–121.
- Sopron vm. oklt. *Sopron vármegye története*. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre. Sopron 1889–1891.
- SPEKNER 2015 SPEKNER Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig* (How did Buda become the capital of medieval Hungary? History of the royal seat in Buda from the end of the 12th to the middle of the 14th century). Monumenta Historica Budapestinensia XVII. Budapest 2015.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest 1999.
- Stájer rímes krónika* Ottokar aus der GAAL: *Stájer rímes krónika (részletek)*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és kommentárokkal közreadja Bagi Dániel. A fordításban közreműködött Orsós Julianna. Arpadiana XI. Budapest 2023.
- IFJ. SZABÓ 1916 IFJ. SZABÓ Aladár: Venczel és Ottó királyok oklevelei. *Turul* 34 (1916) 13–46.
- SZENTPÉTERY 1916 SZENTPÉTERY Imre: *A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei*. Budapest 1916.
- SZŰCS 1993 SZŰCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. História Könyvtár. Monográfiák 1. Budapest 1993.
- TÓTH 2011 TÓTH Krisztina: A Szécs nemzetség és rokoni kapcsolatai. *Turul* 84 (2011) 37–42.
- UB *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg* I–V. Bearb. von Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irmtraut *et al.* Graz – Köln – Wien 1955–1999.
- UGDS *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I–VII. Bearb. von Zimmermann, Franz – Werner, Carl *et al.* Hermanstadt – Köln – Wien – Bucureşti 1892–1991.
- VEr *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2. Budapest 1953.
- VMMS *Výsady miest a mestečiek na Slovensku* I (1238–1350). Ed.: Juck, Lubomír. Bratislava 1984.
- WERTNER 1889 WERTNER, Moritz: *Die Grafen von Mattersdorf–Forchtenstein*. Wien 1889.

- WERTNER 1896 WERTNER Mór: A Csák nemzetség hont–esztergommegyei ága. *Turul* 14 (1896) 136–139.
- WERTNER 1904 WERTNER Mór: Újabb nemzetségi kutatások I. 3. Bána. *Turul* 22 (1904) 29–35.
- WERTNER 1915 WERTNER Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában (1298. július 2.) *Hadtörténelmi Közlemények* 16 (1915) 59–84.
- WERTNER 1916 WERTNER Mór: Az 1291. évi magyar–osztrák hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények* 17 (1916) 349–386.
- Zala vm. oklt. *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II.* Szerk.: Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula. Budapest 1886–1890.
- Zichy okmt. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII.* Szerk.: Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest–Budapest 1872–1931.
- ZOLNAY 1956 ZOLNAY László: Román kori templom a Komárom megyei Bajóton (Un église en style roman à Bajót, comitat Komárom). *Művészettörténeti Értesítő* 5 (1956) 277–279.
- ZSOLDOS 2005 ZSOLDOS Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36. Budapest 2005.
- ZSOLDOS 2009a ZSOLDOS Attila: Anjou Károly első koronázása. In: *Auxilium Historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére.* Szerk.: Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Budapest 2009, 405–413.
- ZSOLDOS 2009b ZSOLDOS Attila: A Nagymartoniak: egy aragóniai család Magyarországon. In: *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban.* Szerk.: Marina Miquel – Ramon Sarobe – Makk Ferenc – Tóth Csaba. H. é. n. [Budapest 2009.] 177–187.
- ZSOLDOS 2015 ZSOLDOS Attila: Óbuda urai a 14. század első felében (Lords of Óbuda in the first half of the 14th century). In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” (Archaeological, Art Historical, and Historical Researches “in the Middle of the Kingdom”).* Szerk.: Benkő Elek – Orosz Krisztina. Budapest 2015, 471–484.
- ZSOLDOS 2022 ZSOLDOS Attila: *Az Aranybulla királya.* Székesfehérvár 2022.

STRUGGLES IN THE MIDDLE PART OF THE REALM

Attila Zsoldos

Most of the struggles for the restoration of the pre-eminence of royal power in the Kingdom of Hungary that were waged around the turn of the 14th century took place in that realm’s peripheral territories, where the power bases of those oligarchs who opposed the monarch were to be found. Struggles waged in the middle part of the country were first and foremost for possession of Esztergom Castle, Visegrád Castle, and the town of Buda. The study presents the story of a less-known event in this part, namely that of the destruction of Bajót Castle in Esztergom County.

The fortress was in the hands of the Nagymartoni family, members of which served the Kőszegis, oligarchs in Western Transdanubia, up to 1317. Analysis of documents from 1317 and 1332 telling of the castle's destruction shed light on the circumstance that the capture and demolition of Bajót was a joint move by Máté Csák, who at that time was a supporter of King Charles I of Hungary (r. 1301–1342), and István, son of Máté Csák's cousin Márk Csák. Having managed to capture Esztergom from Iván Kőszegi in 1306, their goal was to expel his followers from the middle part of the realm.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

